

“Çar hawar”*: Kürdistan’da isyan ve özgürlük geleneğinin/ politik örgütlenmelerin kısa tarihi - II

Şiar Rişvanoğlu

*-Jı Bo Sevilay***

*Uzun sustum, ey durmadan
konuşanlar.
Geçmedi üşümem.
Ben bir aşkın kar yağışından geliyorum. ¹*

‘30-‘50 dönemi:

Kurumlaşan şiddet, kuzeyin uzun sessizliği ve “yalnızlığı”

İncelememizin bu bölümünde şiddetin en vahşi yöntemleriyle bastırılan 1938 Dersim İsyanı’ndan 1950’lere kadar Kuzey Kürdistan’da yaşanan uzun sessizliğin ve “yalnızlığın” temelleri üzerinde zaman zaman kısa “geri dönüşler”le² derinleşmeye çalışacağız. İlk bölümde, Kürdistan sorununun dört parçadaki (Türkiye, Irak, Suriye ve İran) tarihsel seyrini, isyanların kronolojisini, en azından birçok okurun ilk kez karşılaşacağı varsayımından ha-

* Kürtçe (Kurmancî). Türkçe anlamı: “Dört Çılgılık”, “Dört İmdat” ya da “Dört Haykırış”.

** Türkçesi “Sevilay İçin”(Kurmancî). Bu yazının ilk bölümünü (“Çar Hawar: Kürt Halkının Çılgılığı”, *Devrimci Marksizm*, sayı 3, Mart 2007, s. 27.) yazarken düşüncelerini benimle paylaşan, 3 Kasım 2007’de, henüz 35’inde iken sonsuzluğa yolladığımız güzel yoldaşım, yoldaşımız *Devrimci Marksizm ve İşçi Mücadelesi* yazarı Sevilay Kaygalak. Bkz. *Devrimci Marksizm*, sayı 5, Kış 2007-2008, s. 8-16.

1 Şükrü Erbaş’ın “Kar Yağışı” şiirinden. Şiirin tamamı için *Derin Kesik*, Everest Yay., İst., 2004, s.104.

2 Sinema tekniğindeki “flashback”in karşılığı anlamında.

rekette daha ayrıntılı biçimde aktarma kaygısı ile meselenin bu yönü yeterince irdelen(e)memişti. Bu kez derinleşmeye çalışacağımız odakların birincisi sessizliğin esas kaynağı, yani devletin ve egemen sınıfın Kürdistan üzerinde uyguladığı yoğun, sistematik ve yapılmış olan sayısız hukuksal düzenleme ile o günlerden başlayarak yapılaşmış olan **sırasıyla imha, inkâr ve asimilasyon politikalarının farklı biçimleri ve bunların arka planındaki ideolojik atmosfer** olacak.

İkincisi ise “yalnızlığın” asıl belirleyici nedeni: egemen cepheden gelen bunca olağanüstü imhaya, şiddete ve Kürt halkının yükselen çığlığına karşın, **Türkiye komünist/sosyalist hareketinin, yani esasen TKP’nin ve onun dolayısıyla Komintern’in siyasi suç sayılabilecek tutumu**. TKP diyoruz, zira o dönem politik arenada bir güç olarak yer alan başka bir komünist hareketten bahsetmek mümkün değil. TKP ve Komintern başlangıçta, ayrıntılarını aşağıda açıklamaya çalışacağımız gibi farklı nedenlerle bir derece, ama özellikle Stalin ve onun SBKP’sinin bir aparatı haline geldiği aşamadan sonra tamamen Marksizm karşıtı bir tutum alarak, bazen sessiz kalmak, bazen de açıkça karşı çıkmak yoluyla isyan etmekte olan Kürt halkını yalnız bırakmış, Kemalist rejime destek olmuş, velhasılı enternasyonalizm dersinde “sınıfta kalmıştır”. Bu kötü miras öyle köklüdür ki, sosyalist hareket içinde bugün bile varlığını ve etkinliğini şu veya bu biçimde ama her halûkarda ciddi ölçüde sürdürmektedir.

Son bölümde de kuzey dışındaki gelişmelere kısaca değinerek bu döneme asıl damgasını vuran Mahabad Cumhuriyeti’ni ele alacağız. Bu dönemde kuzeyde yaşanan uzun ve büyük sessizliğe karşın, Kürdistan ulusal hareketi Doğu ve Güney Kürdistan’da hareketlenme ve bir dönem yükseliş halindeydi. Güney Kürdistan’da Barzani kardeşler tarafından sürdürülen direniş hareketi, 1931’den 1945’e kadar aralıklarla da olsa sürecek, 1945 yılının sonlarında Barzani ve peşmergeleri ile Hêvi kadrolarının bir kısmı Doğu Kürdistan’a geçmek zorunda kalacaktı. Yazının ilerleyen bölümlerinde görüleceği gibi, bu dönemin “yükseliş”ini ifade eden ve 22 Ocak 1946’da kurulan Mahabad Kürt Cumhuriyeti çok kısa bir süre için Kürdistan hareketinin çekim merkezini Doğu Kürdistan’a kaydıracaktır.

1- İmhanın ve asimilasyonun özgül ve gelişmiş planları/uygulamaları

“...*Pelê me digirtin, em kêş dikirin*
Bin darê êş, ah û azar...”³

Türk egemenleri ‘20’ler ve ‘30’lardaki büyük isyanları, tarihte az görülen şiddet örnekleriyle korkunç bir biçimde bastırdı. Bu şiddet bütün bölgede öylesine yaygın ve öylesine sınır tanımazdı ki, asıl hedefi olan Kürtler dışında, bir dizi farklı etnik/dinsel kimliğe sahip kelimenin tam anlamıyla “azınlık” grubu dahi, bundan payını fazlasıyla alacak, yüzyıllardır yaşadıkları coğrafyadan canlarını kurtarma pahasına kopacaktı. Mezopotamya’nın çok az bilinen topluluklarından Goyanlar (o dönem sayıları 7.000 civarında), Atruşiler (10.000 civarında) ve sayıları bilinmeyen Miramiler, Şeyh Said isyanından hemen sonra 1926’da Türk ordusunun zulmünden kaçıp Irak’a sığınacaktı.⁴

Genç cumhuriyetin egemenleri, özellikle Koçgiri, Şeyh Said, Ağrı ve Dersim isyanları sırasında ve sonrasında Kürt halkının başkaldırı dinamizmini ve enerjisini çok iyi kavramış, deyim yerindeyse dersini iyi çalışmıştır. Bu tehlikeli dinamizmin bir daha açığa çıkmasını engellemek içinse çok ciddi, kapsamlı planlar yapılmış ve bunlar en yüksek dozda şiddet biçimleriyle uygulamaya konmuştur. Bunlar imha, inkâr ve asimilasyonun sistematik ve kalıcı olmasını sağlayacak militarist yöntemlerden iskân politalikarına, “hukuk”tan “bilim”e kadar bir dizi alanda uzun vadeli, geçmişte gerçekleşmiş ve o gün sürmekte olan bütün uluslararası örneklerin dikkatli incelenmesi sonucu ortaya çıkan planlardı.

Burjuva ordusu ve daha o zamandan yaşama geçmiş olan özel birimler (Özel Tim, Bordo Bereliler, Korucular) örgütlenmelerinin öncülleri tarafından kullanılan militarist yöntemler, emperyalizmin ancak geçmişte Cezayir, Vietnam, bugün Afganistan ve Irak işgali pratikleri ile kıyaslanabilir özellikler taşımaktadır. İlk bölümde bir dizi önemli örnek vermiş olmakla birlikte, okuyucuya bu kanlı pratiği ve onun mantığını anımsatmak ve otuz yıla yakın devam eden büyük suskunluğun nedenlerini daha da iyi kavramak adına birkaç alıntı aktarmak istiyorum. Kürdistan’da isyanlar sürerken 1937 yılında

3 “...*Kolumuzdan tutup sürüklerlerdi/Acının, zorbalığın, işkencenin darağaçlarında.*” Ebdula Goran’ın “Çiroka Biratîyê” (“Kardeşlik Öyküsü”) şiirinden. Türkçe’ye çeviren: Selim Temo. Şiirin tamamı için bkz. Selim Temo, *Kürt Şiiri Antolojisi* c.2, s. 742, Agora Kitaplığı, İst. 2007.

4 Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, İletişim Yay., İstanbul, 1999, s.401.

Genelkurmay tarafından, Genelkurmay’ın kendi ifadesi ile “kayıt altında yüz tane” basılmış olan *Dersim* adlı kitap her satırı ile dikkate değerdir.⁵ Kitabın “Dersim’in Islahı Esasları” başlıklı bölümünde üç yıllık bir program çıkarılmış ve “Birinci yıl yapılması gereken işler” sayılırken, “Dağınık İskânın Yasaklanması” şöyle açıklanmıştır: “Münferit binalar birer eşkiya yatağı olduğundan bu konuda alınması düşünülen önlemler de en az diğerleri kadar şarttır.” Alınması düşünülen ve sonraları gerçekten de alınan, süreç içinde bir “Kürdistan Klasığı” haline gelmiş olan, bugün bile kullanılan önlemlerin en çarpıcısı şudur:

... Askeri hareket esnasında münferit **evlerin yakılması** lazımdır. Geçit ve boğazlarda bulunan **köylerin yıkılması** ve bu kişilerin hükümet mürakebesine (denetimine-Ş.R.) yakın köylere (bunu “stratejik açıdan önemli köylere” olarak okuyunuz-Ş.R.-) nakilleri, sarp yerlerde inşa edilen köylerin de aynı suretle **yıkılması** ve nakilleri faydelidir. (Vurgular bana ait-Ş.R.-)

Tarif edilen “köylerin nasıl yakılıp yıkılacağı” konusu da rastlantıya bırakılmamış, aynı dönemde askerlerin işini kolaylaştırmak için ayrıca özel kitapçıklar dağıtılmıştır.⁶

Askerlere dağıtılan “Tunceli Bölgesinde Yapılan Eşkiya Takibi Hareketleri, Köy Arama ve Silah Toplama İşleri Hakkında Kılavuz” isimli kitapçıkta “evlerin nasıl yakılacağı” ayrıntılı olarak anlatılıyor, eğitilmiş askerler de kendilerine verilen görevi harfiyen ve “layıkıyla” her seferinde yapıyordu.⁷

Kitapçığın “Köyde Eşkiya Araması” başlıklı bölümünün ilk üç maddesinde köye nasıl yaklaşılabileceği ve etrafının nasıl sarılacağı anlatıldıktan sonra diğer maddelerde şu “çok önemli bilgilere” yer verilmektedir:

4- Yukarıdaki tertibat ile köy halkı toparlanır ve dışarıdaki birlik komutanının yanına getirilir. Köyün büyüklerinden birkaç kişi **rehin olarak tutulur**. Ondan sonra etraftaki mühim noktalar emniyet kuvvetleri ile tutulmaya devam edilerek **köy taranır**. Bu esnada bir-iki makineli tüfek yüksek damlardan mevziye sokulabilir.

5- Bir dam (bina, ev, ahır) içinde sığınıp mukavemet eden eşkiyayı imha için yakından kuşatılmalı pencere ve bacadan bomba atılmalıdır. Müfreze, yanında top varsa askere ateş eden **köy top ile tahrip edilir**. (az isabetli atış ile) (Bunu

5 aktaran Necati Bozkurt, “Denizi Kurutmak-Dünden Bugüne Zorunlu Göç ve İskan Politikası”, Belge Yay., İstanbul, 2000, s.53-56.

6 *Tunceli Bölgesinde Yapılan Eşkiya Takibi Hareketleri, Köy Arama ve Silah Toplama İşleri Hakkında Kılavuz*, Tunceli Vali ve Kumandanlığı, Elazığ Turan Matbaası, 1938. Aktaran Zülküf Kışanak, *Yitik Köyler-Bin Yılların Mirası Nasıl Yakıldı?*, Belge Yay., İst., 2004, s.102.

7 Bu “yakma”ların nasıl gerçekleştiğine ve sonuçlarına ilişkin bkz. Zülküf Kışanak, age.

Devrimci Marksizm

da “ top mermileri isabetli kullanılsın” olarak okumak gerek-Ş.R.-)

6- Silah atan köy (kuşatan birlikler emniyet ödevlerine devam etmek suretiyle) **yakılmalıdır.**

7- Damlar taş ve topraktan ibaret olup, yalnız tavan ve direkleri ve ağaç dalları vardır. Bunları yakmak güçtür. Ancak dam üstünden bir kısım toprak atılarak ağaçlar meydana çıkarılır. Toplanacak odun ve çalılar burada yakılmak suretiyle bina ateşe verilir. **Oda kapısından içeriye odun yığarak ateşleme sureti ile genişletilir.** (Vurguların tamamı bana ait-Ş.R.-)

Kılavuz’un “silah toplama” bölümü ise şu tavsiyeler ile noktayı koyuyor:

“Silah teslimine mecbur etmek için kadın ve çocukların toplanarak hükümete teslim edileceğini söylemek çok kere iyi netice verir. **Bu gibilerin damlarını yakmak faydalıdır.**” (Yazım hataları metnin aslında, vurgular bana ait.-Ş.R.)

Türk egemenlerinin yukarıda sayılan “yıkma”, “yakma”, “top ile tahrip etme” yöntemlerinden daha etkili ve “radikal” çözüm getiren yöntemler kullanma konusunda ciddiye alınması gereken bir suç ve katliam sicili olduğunun en önemli kanıtı Fevzi Çakmak’ın 18 Eylül 1930 tarihli raporudur. Bu rapor, daha sonra Genelkurmay tarafından kabul edilerek, “Mücadele Programı” niteliğinde kullanılmıştır. Raporun 2. maddesi şöyledir:

...Çok **şımarık**⁸ bir durum almış tüm Kürt köylerine bir etki yapmak ve devlet nüfuzunu hâkim kılmak için Erzincan’a nakledilecek **bir hava kıtası ile bu köyleri tahrip etmenin uygun olacağı** kanaatindeyim.⁹ (Vurgular bana ait.-Ş.R.)

Lütfen dikkat! “Hava kıtası ile tahribi uygun olan” yer, “dağ, taş, mağara” değil, “insansız bir bölge” değil, hadi silahlı Kürtlerin yaşadığı bir yer olsun(!), o da değil! “Sivil” ve “silahsız” insanı ile, hayvanı ile, evi, bahçesi, çocuğu, kadını, yaşlısı ile köy de değil, köyler!

Şiddet ve imhada emperyalist ustalarından dersini iyi almış olan T.C. egemenleri, aynı performansı ve dönemi karakterize eden ifadeler ile “iskân, tedip, tenkil, sürgün” başta olmak üzere, 30’lara ve ‘40’lara damgasını vuracak her türlü hukuki, idari ve fiili inkâr ve asimilasyon politikalarında da gösterecekti.

Bu performansın belli başlı kökenleri/dayanakları ise 1923 tarihli İzale-i

8 Bu küçültücü kavramı daha sonra ne yazık ki TKP ve Komintern de kullanacaktır. Bkz. bu yazının ilerleyen kısmında “Komintern ve TKP’nin Kürdistan Körlüğü” başlıklı bölüm.

9 Aktaran Zülküf Kışanak, *age. s.117.*

Şekavet (Eşkîyalığın Önlenmesi) Yasası, 1925 tarihli Takrir-i Sükun (Huzurun Sağlanması) Yasası ile başlayan, 1936’da Tunceli Yasası ile, 1925 ve 1937 tarihli İşkân Yasaları, 1932 tarihli Nüfus Kanunu, 1934 tarihli Soyadı Kanunu¹⁰, İstiklâl Mahkemeleri ve benzer nitelikteki bir dizi yasa, sayısız yönetmelik, Türk Ocakları’nın, Halkevlerinin, Türk Tarih Kurumu’nun kuruluşu ve Şark İslahat Planı ve Genel Müfettişliklerin Tesisi gibi özel rapor, plan ve düzenlemelerdir. Bunlara bir taraftan da Kürt isyanlarının ulusal özelliklerini yok sayarak, Şeyh Said örneğinde olduğu gibi dinsel yanını işaret ederek “”gerici”, “yobaz”, Kürt önderlerinin politik kimliğini hiçe sayarak “ağa”, “bey”, “mir” sıfatlarından yola çıkarak “feodal”, “ilkel” yaftası yapıştırma ve nihayet Kürtler arasındaki mezhepsel farklılığı (Alevi-Sünni) her fırsatta kışkırtma girişimleri de eşlik ediyordu.

Yukarıda ifade edilen düzenlemelerin ilk kapsamlı ve esaslı örneklerinden biri ise 24 Eylül 1925 tarihli “Şark İslahat Planı” raporudur. Bu plan, Kemalist cumhuriyetin bütün bir Kürdistan politikasının neredeyse “manifesto”su olarak adlandırılmayı hak etmektedir. İmhanın ve asimilasyonun her türlü biçiminin kurumsallaşması anlamına gelen bu planın anılmayı hak eden düzenlemeleri ise şunlardır:¹¹

* Yugoslavya’dan gelen Türk ve Arnavutlar ile İran ve Kafkasya’dan gelen Türkmenlerin Kürdistan’daki büyük bir havzaya (Elaziz - Ergani - Diyarıbekir, Elaziz - Palu - Kiğı, Palu - Muş arasındaki Murat Vadisi, Bingöl Dağı’nın doğu ve güneyi, Hınıs, Murat vadileri, Muş Ovası, Van Gölü havzası, Diyarıbekir - Garzan – Bitlis), Rize, Trabzon ve Erzurum çevresinden getirileceklerin ise Hınıs Çayı ve Murat Vadisi’ne ve Van Gölü’nün güneyine yerleştirilmesi.

* Van ile Midyat arasındaki hattın batısında kalan 1915 Ermeni Soykırımı ile neredeyse tamamen boşaltılmış olan Ermeni arazilerine Türklerin yerleştirilmesi. Kürtlere kiraya dahi verilmemesi.¹²

*10 senelik bir programla Yugoslavya, Bulgaristan, Kafkasya ve Azerbaycan’dan getirilmesi planlanan beş yüz bin nüfusun nakli için yıllık 5 milyon lira tahsis edilmesi.

*İsyanlara karışan köylüler için isyan zararları bahane edilerek ek vergi

10 Tahmin edilebileceği gibi bu son iki yasanın ilkiyle isim olarak “yabancı ırk ve millet isimlerini”nin kullanılması yasaklanıyor, soyadını kapsamı için de bu yasaklara “aşiret ve bölge isimleri” ekleniyordu.

11 Planın tamamı ve diğer uygulamalar için bkz. Mehmet Bayrak, *Kürt Sorunu ve Demokratik Çözüm*, Özge Yayınları, Ankara, 1999, s.193-197, s.228-232, s.351-357.

12 Ermeni, Rum ve diğer Hıristiyan azınlıkların katline, malları ve arazilerinin sistemli gaspına ilişkin Bkz. David Gaunt, *Katliamlar, Direniş, Korumucular*; Belge Yay., İst., 2007. Özellikle s.377 ve sonrası. Vahakhn N.Dadrian *Ermeni Soykırım Tarihi*, Belge Yay., İst., 2008, s.334-342.

konulması.

* İsyanlara karışan köylülerin, ailelerinin ve akrabalarının Batı'ya sürgünü.

*İsyan bölgesindeki memuriyetlere, tali düzeyde bile olsa Kürt olanların kesinlikle atanmaması.

* Bölgedeki tüm memur ve askerlere % 75 oranında zam yapılması.

*Bölgeye (Özellikle Dersim'e) Türk Ocakları ve yatılı okullar, "mükemmel" (*planda aynen böyle geçmektedir-Ş.R.-*) kız okulları açılması.

* Fırat'ın batısında Kürtçe konuşmanın kesinlikle yasaklanması, özellikle kadınların Türkçe konuşmaya teşvik edilmesi.

* Kürt bölgelerinde hızlı bir şekilde karakol, askeriye ve sınır karakollarının inşa edilmesi ve aralarında iletişim ağının kurulması.

* Bölgeye özellikle Erzincan, Sivas, Elaziz-Diyarbakır, Elaziz-Çapakçur-Muş, Van Gölü hattına ulaşımın artırılması ve hızlandırılması.

*Kürt bölgelerine yabancı şahıs ve kuruluşların hükümetin izni olmaksızın girememesi.

Burada çarpıcı olan, ayrıntı düzeyinde bir dizi "sorun"un egemen cephe tarafından çok erken bir dönemde teşhis edilmiş ve ulaşımdan kadınların durumuna, vergiden bölgenin demografik yapısının değiştirilmesi için ödenek tahsisine kadar, sosyal ve ekonomik nitelikli, uzun erimli, profesyonel "çözüm"ler önerilmiş olmasıdır. Ancak bu planın uygulamaya konduğu 1925 yılından sonraki süreçte diğer yapılanların başarısı/başarısızlığı bir yana, zorunlu iskân ve göç bağlamında istenilen düzeyde başarılı olunmadığı 1935 yılında ortaya çıkmıştı. Şöyle ki; 1927 nüfus sayımında Birinci Teftiş Bölgesi (Bitlis, Diyarbakır, Van, Hakkari, Muş, Mardin, Urfa ve Siirt vilayetleri) dâhilinde toplam nüfus olan 870.000'in 543.000'i, diğer bir ifadeyle %62'si Kürt iken, 1935 nüfus sayımında toplam nüfus 998.000'e yükselirken Kürt nüfusu da 765.000, yani % 70'e çıkmıştı.¹³ Bu durumun egemenlerde yarattığı kısmi başarısızlık ve moralsizlik duygusu, devleti 1942 yılında özel olarak bu konuda; "bölgede her yıl 100 haneden oluşan üç Türk köyü kurulması" gibi çok özel ve "radikal" önlemler almaya, genel olarak ise baskı ve asimilasyonun dozajının daha da artırılmasına yöneltecekti.

Dönemin ruhunu en iyi yansıtan bir diğer belge ise, 1934 yılında zorunlu iskânı daha da genişleten "2510 Sayılı İskân Kanunu"nun gerekçesidir. Bu kanun çıtayı biraz daha yükselterek, geleneksel Kürt ailesini dağıtmak için "evli çocukların ve evli torunların ayrı yerlere yerleştirilmesi" gibi yeni bir

13 David McDowall, *Modern Kürt Tarihi*, Doruk Yayınları, İstanbul, 2004, s.291-293.

önlem getiriyordu.¹⁴ Kanunun gerekçesi aynen şöyledir:

Türk bayrağına gönül bağlamamış iken Türk yurttaşlığını, kanunun ona verdiği her türlü hakları kullanmakta olanları Türkiye Cumhuriyeti uygun göremezdi. Bunun içindir ki bu gibileri Türk kültüründe eritmek ve onları Türk oldukları için daha sağlam yurda bağlamak yollarını bu kanun göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti devletinde, Türküm diyen herkesin bu Türklüğü devlet için belli ve açık olmalıdır.¹⁵

Genel olarak asimilasyonun, özel olarak ise onun yoğunlaşmış yöntemlerinden zorunlu iskân, göç, sürgün politikalarının **Kürt kadınında çok daha özel, derin tahribatlara yol açtığını** bu yazının sınırlarını aşmamak adına sadece sonuçlarına vurgu yaparak geçmek istiyorum. Bunlar ana başlıklarla şöyledir: mekân değişimi, köklerinden koparılma, yeni yerlere uyum/entegrasyon sürecinin sıkıntıları, sürgün topluluklarında kadınların üzerindeki iş yükünün ağırlaşması, yeni mekânlarda işsizlik, ekonomik kısırılmışlık gibi sorunların yanında, yalnızlık, eziklik, “öteki”lik travması yaşayan erkeğin, yaşadığı basıncı doğrudan en yakınındaki (eş, anne, kızkardeş) kadına yansıtması.

Bütün bu olguların, gerek geleneksel feodal yapıda, gerek hakim kapitalist erkek egemen kültürde zaten var olan ikincilleştirme, kişiliksizleştirme, değersizleştirme, metalaştırma...vs. yaklaşımlarına daha fazla hizmet ettiği, kökleştirdiği, sosyobilimcilerden feministlere kadar hemen herkesin ortaklaştığı bir değerlendirmedir.

Kürt kadınının, bu ve benzeri tahribatların yarattığı sonuçlardan (toplumsal ilişkilerin yapısallaşmış ve daha genel özellikler taşıyan tahribatlarını bir kenara bırakırsak), kurtulma ve kendi kimliğini kazanma, geliştirme yolunda devasa adımlar atacağı süreç ise ‘80’ler ve sonrasında başlayacaktır.¹⁶

14 İsmail Beşikçi, *Kürtlerin Mecburi İskâmı*, Komal Yay., İst., 1978, s.47.

15 TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem 4, c. 23-24, s. 8. Aktaran Mesut Yeğen, *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa*, İletişim Yay., İst., s.65.

16 Bu dönemle ilgili kapsamlı bir çalışma için bkz. Handan Çağlayan, *Analar; Yoldaşlar; Tanrıçalar*, İletişim Yay., İst., 2007.

Büyük Depresyon, faşizmin ayak sesi ve “sahibinin sesi”

*Benim zamanımda sokaklar bataklığa açılırdı
Celladın eline teslim ederdi sözcükler beni.*

...¹⁷

İmhadan “Türkleştirme”¹⁸’ye uzanan uygulamaların arka planındaki en önemli gelişmelerden birisi; 1929 ekonomik krizinin ardından dünya kapitalizmin yaşadığı Büyük Depresyon ve (buna bağlı olarak) hemen ardından adım adım yükselmekte olan faşizm dalgası idi.

Henüz, çözülmekte olan çokuluslu bir kapitalizm öncesi yarı-sömürge statüsündeki Osmanlı İmparatorluğu’nun kalıntılarında, Jakoben olmayan¹⁹ tepeden inme bir sosyal devrimle bir burjuva cumhuriyeti yaratma aşamasında olan Türkiye kapitalizmi de bu krizden kendi ölçeğinde payını alıyor, kitlesel işsizlik artıyor, yoksul köylülük ve Türkiye işçi sınıfı daha da fazla yoksullaşıyordu.

Dünya pazarının daralması ile tarımsal fiyatlarda yaşanan düşüşler, bir yandan emperyalist ülkelerin sınaî ürünlerinin pazarı, öte yandan dünya pazarının gıda ve hammadde tedarikçisi konumundaki cumhuriyetin yöneticilerini krizden çıkmak için farklı arayışlara itecekti.

‘30’ların başından itibaren Almanya’da Hitler’in iktidara gelişi ve Mussolini’nin faşist iktidarını perçinlemesiyle başlayan faşizm/Nazizmin yükselişi, Türk devleti ve egemenleri katında da ciddi yankılar bulmuş, “tek parti, tek ses, tek yumruk, tek şef” anlayışı daha da derinleştirilmişti. Bu yönelimin bir parçası olarak aynı sıralarda, Mussolini’nin Ceza Kanunu²⁰ küçük değişikliklerle aynen kabul edildi, CHP ve Kemalizm devlet yönetimi ile parti yönetimini birleştirdi ve illerin valileri aynı zamanda CHP’nin il başkanlığını da üstlendiler. **Komünist ve işçi düşmanlığı ile kolkola giden Kürt, Ermeni, Rum, Yahudi ve her türlü ulusal/dinsel farklılığa yönelik ırkçı söylem ve uygulamalar bu dönemin karakteristik özelliği olacaktır.** Devlet yöneticilerinden gazetecilere, şairlerden akademisyenlere kadar birçok önemli kişilik Nazilerin Türkiye seksiyonunun militanları olarak faaliyet gösteriyor, kültür-

17 Bertolt Brecht, “Gelecek Kuşaklara” şiirinden. Çeviri:A. Kadir - Gülen Aktaş.

18 Bu konu üzerinde yapılan bazı çalışmalarda aynı anlamda “Türkifikasyon” kavramı da kullanılıyor.

19 Jakobenizmin temel nitelikleri üzerine bir çerçeve için bkz. C.İlgin, “Erken Öten Horoz: Fransız Devriminde İşçi Sınıfı Mücadelesi”, *Onbirinci Tez Kitap Dizisi*, sayı 5, Şubat 1987.

20 Bu kanunun özellikle 141 ve 142. maddeleri 1990’ların başına kadar sosyalistlerin, devrimcilerin, aydınların baş belası olacak, daha sonra ondan doğan boşluğu ise yeni maddeler ve özellikle kendisi bir “terör” saldırısı olan “Terörle Mücadele Yasası” dolduracaktır.

den sanata, eğitimden hukuka kadar birçok alanda faşizmin propagandasını yapıyordu. Bunlardan *Cumhuriyet* gazetesinin kurucusu/yazarı Yunus Nadi gibileri somut bir menfaat karşılığı, kimi de gönüllü çalışıyordu. Aynı dönemde Alman Dışişleri Bakanlığı'nın raporlarında da açıklandığı üzere Mareşal Von Papen aracılığıyla Hitler'i ideolojik olarak bir ilham kaynağı olarak gören, ırkçı Nazilerin Pangermenizmine yedeklenen Turancı örgütlenmelere, bazı gazetecilere (en bilinen örneği Yunus Nadi) ve hatta din adamlarına beş milyon altın Alman Markı aktarılacaktı.²¹ Özellikle Naziler'in Sovyetler'e saldırdığı 1941'le birlikte, her türlü desteği alan (Türk faşistlerine Alman faşistlerinin altını!) ırkçı ve Türkçü akımlar faaliyetlerini yoğunlaştıracak, en bilinenleri *Orhun*, *Tanrıdağı*, *Bozkurt*, *Gökbörü*, *Çınaraltı* dergileri olan bu akımların yayınlarında olağanüstü bir patlama yaşanacak, faşizme açıkça övgüler düzen bürokratlar bir biçimde ödüllendirilecekti. (Şükrü Saraçoğlu'nun daha sonra 1942 Ağustos'unda Başbakan oluşu gibi). Ordu içinde ise Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Killigil (Nuri Paşa) önderliğinde Nazi yanlısı gruplar hızla örgütleniyordu.

Nazi Almanyası Türk devletindeki bu samimi yönelişi başka biçimlerde de ödüllendirecek, Türkiye'nin Almanya'ya ihracatının 1932'de %15 olan cari değerdeki payı, 1934'te %39'a çıkacak, 1935-1938 döneminde de ortalama %38 olacaktı. Aynı şekilde Almanya'dan yapılan ithalatın 1932'de %25 olan cari değerdeki payı da, 1934'te %36'ya, 1935-1938 döneminde de ortalama %46'ya çıkacaktı.²²

Kemalizm ve Nazizmin bu çok boyutlu “aşk”ının en önemli yönü olan düşünsel/ideolojik bağı, Ağrı isyanı sırasında kurulan İstiklal Mahkemeleri'nde üyelik yapan Kılıç Ali daha sonra hatıralarında şöyle ifade edecekti:

Hiç unutmam! Bir Almanya seyahatimizde (...) sefir (“Büyükelçi” - Ş.R.-) Kemaleddin Samî Paşa delaletiyle Hitler'le bir mülakat esnasında o zamanlar bütün dünyanın dikkatini üzerine celb etmiş olan mağrur Hitler: “Bütün enerjimi Atatürk'ten alıyorum. O'nun hayatı bizim feyizli ışığımızdır” demiştir.²³

Bu sözlerin ne kadar doğru, ne kadar abartma olduğu bir yana, gerek yaşadığı dönemde bizzat Mustafa Kemal'in kendisi, gerekse öldükten sonra onun ideolojik/politik mirasını sürdüren bürokrat/militerist seçkinler, Kürt-

21 Suat Parlar, *Osmanlı'dan Günümüze Gizli Devlet*, Spartaküs Yay., İst., 1996, s.181-185.

22 Y. Sezai Tezel, *Cumhuriyet Dönemi İktisat Tarihi 1923-1950*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İst., 1994, s.160

23 Kılıç Ali, *Atatürk'ün Hususiyetleri*, Sel Yay., İst., 1955, s.116. Aktaran Ahmet Kahraman, *Kürt İsyamları-Tedip Ve Tenkil*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2004, s.319.

lere yönelik uygulamalarda gerçekten de Hitler ya da Mussolini'ye esin kaynağı olmayı kelimenin tam anlamıyla hak etmişlerdir. Dönemin seçkin faşistlerinden Adalet (Kemalizmin ironisi!) Bakanı M. Esat Bozkurt bu durumu veciz bir şekilde şöyle itiraf ediyor:

“...Zamanımızın bir Alman tarihçisi, gerek nasyonal sosyalizmin ve gerek faşizmin Mustafa Kemal rejiminin az çok değiştirilmiş birer şekliinden başka bir şey olmadıklarını söyler. Çok doğrudur. Çok doğru bir görüştür.”²⁴

Bu sözleri sarf eden Bozkurt, “şef”ine ne denli sadık ve keskin bir öğrenci olduğunu ise, 19 Eylül 1930 tarihli Milliyet Gazetesi'nde yer alan, kişisel pratiğine de yön verecek olan şu sözleriyle ispat edecektir:

...Saf Türk olmayan hiç kimsenin bu ülkede hiçbir hakkı yoktur; onlar sadece ve sadece hizmetçi ve köle olma hakkına sahiptirler. Bu gerçeği dost, düşman, herkes dağlar bile bilmek zorundadır.²⁵

Faşizmin Türkiye'deki ilk ve “kayda değer” teorisyenlerinden olan Bozkurt'un militanlığı ve zalimliği o denli güçlüdür ki, Kemalist kadroda bulunan vicdan sahibi insanları bile çileden çıkarmıştır. Şeyh Sait İsyani'nda (1925) zor ve imhanın şiddetine muhalefet eden dönemin Başbakanı Fethi Bey (Okyar), kendisinin “vatan hainlerine şiddetten imtina ettiğini” ileri sürüp istifa ettiklerinde Adalet Bakanı Bozkurt'u ve İçişleri Bakanı Recep Peker'i²⁶ TBMM kürsüsünden şu sözlerle suçlar:

Yazık ki, idaresizliği ile Kürdistan meselesini çıkaran bir insan burada beni tenkit ediyor. Aldığımız tedbirler kâfidir. **Lüzumsuz şiddetlerle ben elimi kana bulayamam.**²⁷ (Vurgular bana ait-Ş.R)

Bu açıklamanın hemen ardından M. Kemal tarafından istifa etmek zorunda bırakılan Fethi Bey'in yerine ironik bir biçimde kendisi de Malatyalı bir Kürt olan İsmet İnönü başbakanlığa atanacaktı. Bu yazının ilk bölümünde aktarılan sınırsız imha ve şiddet politikalarının, “silah arkadaşı” M. Kemal ile birlikte

24 Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, Altın Kitaplar, İst. 1967, s.137. Aktaran Ahmet Kahraman age., s.421.

25 *Milliyet Gazetesi*, 19 Eylül 1930 tarihli nüsha. Aktaran Mesut Yeğen, *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaş*, İletişim Yay., İst., s.65.

26 Recep Peker'in sicilini, en iyi bir derste söylediği şu sözleri anlatır: “İnsanlık tarihi 20.yüzyıla açılırken Türk kanı bütün bu görüntülerin içinde temiz kalmıştı.” Aktaran Ömer Ağın, *Kürtler; Kemalizm ve TKP*, Vs Yay., İst., 2006, s.132.

27 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, c. 3, Remzi Kitabevi, İst., 1975, s. 232.

ikinci derecedeki mimarı, ileriki yılların “milli şef”inin başbakanlığı ise, M. Kemal ile sert bir tartışmanın ardından görevden alındığı 1937’ye dek sürecekti. Hem İnönü’nün ırkçılıkta Bozkurt’u aratmadığını somut olarak kavramak, hem de dönemin fotoğrafını daha netleştirmek için iki önemli metni okuyalım. İlki bir gazete demeci:

Sadece Türk milleti bu ülkede etnik ya da ırki bir takım haklar isteyebilir.

Başka hiçbir kişinin buna hakkı yoktur.²⁸ (Vurgular bana ait-Ş.R)

İkincisi ise 22 Nisan 1925 günü Türk Ocakları’nda yaptığı konuşmadan:

Biz açıkça milliyetçiyiz. Milliyetçilik bizi birleştiren tek nedendir. Türk çoğunluğunun yanında **diğer unsurların hiçbir etkisi yoktur**. Her ne pahasına olursa olsun, ülkemizde yaşayanları Türkleştirecek, Türklere ve Türkçülüğe karşı çıkanları **yok edeceğiz**. Vatana hizmet etmek isteyenlerden her şeyden önce Türk ve Türkçü olmalarını istiyoruz.²⁹ (Vurgular bana ait-Ş.R)

Bu öfke kusan, ırkçı sözleri sarf etmesinden, sadece bir sene önce 1923’te Lozan görüşmelerinde hem de her fırsatta özellikle “Türklerin ve Kürtlerin temsilcisi olarak katıldığını” vurgulamış olan İnönü’nün ilk icraatları ise, Takrir-i Sükûn Yasası’nı çıkarmak ve İstiklal Mahkemeleri’ni kurmak olacaktı. Bu yasa sadece Kürtleri değil, TKP başta olmak üzere tüm komünistleri, sendika önderleri başta olmak üzere bütün işçileri, azınlıkları, dincileri, dönemin politikalarına muhalefet eden herkesi hedef alıyordu. Yasanın önemli özelliklerinden biri de 1908 Jön Türk Devrimi’nden başlayarak o güne kadar kutlanan 1 Mayıs İşçi Bayramı’nın yasaklamasıydı.³⁰

1930’larla birlikte yükselen milliyetçi ve ırkçı politikalar, Kürtler dışındaki Türk olmayan uluslara yönelik tacizlerin ve saldırıların yoğunlaşmasına da neden oldu. Hükümetin 1932’de aldığı bir kararla emek yoğunluğu gerektiren işlerde gayri-Müslimlerin çalıştırılmasının yasaklanması üzerine binlerce gayri-Müslim işçi işsiz kaldı.³¹ 32 bin Rum işçi Türkiye’yi terk etmek zorunda bırakıldı. 1934’te Trakya’da Turancıların kışkırtmasıyla 15 bin Yahudi’nin evi ve işyeri tahrip edildi, bunların hemen hepsi aynı şekilde ülkeyi terk et-

28 *Milliyet Gazetesi*, 31 Ağustos 1930 tarihli nüsha. Aktaran Mesut Yeğen, *Müstakbel Türk’ten Sözde Vatandaşa*, İletişim Yay., İst., s.83.

29 aktaran Mustafa Yelkenli, *Gelecek Gazetesi*, 23 Eylül 2008 tarihli nüsha, s.8.

30 Bilindiği gibi bu yasak tam yarım yüzyıl sürecek, 1 Mayıs daha sonra ilk kez 1976’da kutlanacaktı.

31 Mesut Yeğen, *age*, s.92.

mek zorunda kaldı.³² Bu süreçte göç etmek zorunda bırakılan azınlıkların malvarlıklarının ve gayrimüslimlerin pazara sürülen ucuz işgücünün yarattığı sermaye birikimi hatırı sayılır bir seviyede olacaktı.

Dâr-ül-Fünûn Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti'nin 13 Ocak 1928 tarihinde düzenlediği yıllık kongresinde aldığı bir karar ile başlatılan “Vatandaş Türkçe Konuş” kampanyaları ‘30’larda ve ‘40’larda sürdürülerek, zaman zaman taciz ve saldırılara dönüşecek düzeyde yükseltildi.

Rıfat N. Bali bu kampanyaya ilişkin trajikomik bir anekdot anlatır:

Ötuzlu yıllarda bir nüfus sayımı sırasında sayım memuru Balat'taki bir Yahudi ailenin evine gelir ve sorularını sıralamaya başlar. Evdeki yaşlı anne Türkçe bilmediğinden her seferinde kızına “Ke dişo?” (“Ne dedi”?) diye sormakta, kızı suali Yahudi İspanyolcasına tercüme etmekte, yaşlı anne de tek tek cevap vermektedir. Sayım memuru “Ana diliniz nedir?” sualini sorduğunda yaşlı anne yeniden “Ke dişo?” diyerek gözlerini kızına yöneltti. Sualin tercümesini duyduktan sonra sayım memuruna yüksek sesle “Türkçe” cevabını verdi!³³

Simyacı³⁴ “bilimadam”ları³⁵ ordusu faşizmin hizmetinde!

...Kardeşler!

Onlara sokakta rastlarsanız eğer

Ölümü görmüş gibi çevirin başınızı...³⁶

Cumhuriyetin kuruluşundan başlayarak Batı kapitalizmiyle bağıni güçlendirmeye çalışan ve “muasır medeniyet” seviyesini temel düstur edinmiş olan Kemalist kadro, “emperyalizmin en kanlı aşaması” faşizmin yükseliş döneminde, bu neredeyse obsesyon haline gelmiş düsturunu “en yüksek aşamaya” çıkararak paralel biçimde Hitlervari tez ve çalışmalara girişecek, kendi özgün faşizm anlayışını temellendirecekti.

Bu temellendirme girişimi teorisyenleri “Tek devlet, tek ulus, tek kültür, tek lider, tek doktrin, tek parti” ilkesine uygun bir biçimde arkeoloji, filoloji, etnografya, etnoloji, öjenik ve antropoloji gibi “bilimsel” disiplinlerin

32 Başlı başına bir trajedi olan bu olaylar için bkz. Rıfat N.Bali, *1934 Trakya Olayları*, Kitabevi Yay., İst., 2008.

33 Kaynak: www.rifatbali.com adresli internet sitesi.

34 Simyacılığı, diğer anlamlarından ziyade, günümüz popüler kültüründeki (özellikle sinemadaki ve edebiyat metinlerindeki) “madenleri altına çevirme denemesi” anlamında kullanıyorum.

35 Kelimenin tam anlamıyla “bilim adamı”. Zira aralarında kadınlar olsa da tamamı aynı zamanda erkek egemen kültürün esiri.

36 Nâzım Hikmet, “Cevap Numara Dört” şiirinden. *Bütün Şiirleri 2: Benerci Kendini Niçin Öldürdü*, Adam Yay., İst., 1991, s. 112.

yardımla tek ırk yaratmaya yöneltti.³⁷

İlk olarak, dönemin “simyacı” bilimadamları Yusuf Akçura, Afet İnan, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Samih Rifat, Sadri Maksudi Arsal, Reşit Galip, ve Şemseddin Günaltay’a ısmarlanan ve “dünya yüzündeki tüm medeniyetlerin yaratıcısının Türkler” olduğunu “ispatlayan” Türk Tarih Tezi geldi. Bu pek muasır “bilimsel” tez şöyle özetleniyordu:

Beşeriyetin en yüksek ve ilk medeni kavmi, vatani Altaylar ve Orta Asya olan Türklerdir. Çin medeniyetinin esasını kuran Türklerdir. Mezopotamya’da İran’da milattan en aşağı 7000 sene evvel beşeriyetin ilk medeniyetini kuran ve beşeriyete ilk tarih devrini açan; Sümer, Akat ve Alam isimleri verilmekte olan Türklerdir. Mısır’da deltanın otokton sakinleri ve Mısır medeniyetinin kurucusu olan Türklerdir.(...) “Grek namını alan Doryenlerin, Anadolu’nun otokton ahalisi, ilk ve hakiki sahipleri, atarlı Eti’leri başlarında olan Türklerdir.(...) Girit’te ve Aka ellerinde, bugünün medeniyetine esas olan medeniyeti kurmuş olanlar Avrupa’lı veya Hint-Avrupalı veya Grekler değildir. Bunlar Sami de hiç değildir.(...)Latin medeniyetinin esasını kuranlar Etrüsk denilen Türklerdir.³⁸

Hemen ardından 1936 yılında ise, “Avrupa’dan Afrika’ya, hatta Amerika’ya kadar tüm kültür dillerinin de kök dil olarak Türkçe’den türemiş olduğunu” tüm dünyaya ilan eden Güneş-Dil Teorisi yaratıldı.³⁹ Yaratılan bu dünya mizah tarihine geçebilecek nitelikteki teorilere, “pratik” için kan donduracak cinsten bir öneri ise Prof. Dr. Mazhar Osman (Uzman)’dan geliyordu:

Birçok cepheden yapıya muhtaç vatani da soyu bozuklarla doldurmak, darülacezeler, timarhane ve hapishaneler için nesil yetiştirmek te hiç şayanı temenni değildir. Onun için sağlamları çoğaltmağa teşvik ve mecbur etmeliyiz, çürüklerle de sen yetersin, senden nesle lüzum yok demeliyiz.⁴⁰ (Yazım hataları metnin aslında vardır-Ş.R.-)

Bu süreçte teorilerin sadece sözde kalmadığını görmek açısından özel olarak anılması gereken bir gelişme de, 1936 yılında Türk Tarih Tezi’nin mucitlerinden Afet İnan’ın M. Kemal’in emriyle yapmış olduğu 64 bin kişilik bir anket çalışmasıdır.

37 Ayşe Hür, “Yusuf Halaçoğlu ve Gelenek” adlı makale, 2 Eylül 2007 tarihli *Radikal* gazetesinin *Radikal* 2 eki.

38 Uluğ İğdemir, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*, TTK Yay., Ankara, 1973, S.68-69. Aktaran Naci Kutlay, *21.Yüzyıla Girerken Kürtler*, Pêri Yayınları, İstanbul, 2002, s.237.

39 Üçüncü Türk Dil Kurultayı-Tezler, *Müzakere Zabıtları*, 1936, s.12. Ayşe Hür, agm.

40 Mazhar Osman Uzman, *Öjenik, CHP Konferanslar Serisi*, Ankara, 1939, s. 5. Aktaran Ömer Ağın, age. s.129.

Yapıldığı anda faşizmin emrindeki bilim tarihi müzesinde en seçkin yerini almış olan bu çalışmada Başbakanlık, Milli Güvenlik Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve Eğitim Bakanlığı'nın desteği alınmış, ölçümleri sivil ve askeri doktorlar, sıhhiye memurları, beden eğitimi öğretmenlerince yapılmış, askerler de “gönüllü” denek olarak katılmıştır.

Çalışmada kullanılan yöntemler ise Hitler'in “arı ırk” tezinde kullanılan yöntemlerdi: Yaşayan insanların başının ölçümü (sefalometri), kurukafanın ölçülmesi (kraniyometri), insanın bedensel özelliklerinin ölçülmesi (antropometri), kafatasından karakter teşhisi (frenoloji), saç tiplerinin, boy ve bacak uzunluğunun, kafa şeklinin ve beyin ağırlığının ölçülmesi, yüz, göz, çene ve burun indekslerinin hesaplanması.⁴¹

Bu ırkçı politika ve estirilen “sahibinin sesi” Türk motifli faşizm rüzgârı, sadece ülkedeki Kürtlerin varlığını tamamen yadsımakla kalmayıp, Anadolu'daki Ermeni, Rum, Yahudi, Yezidi diğer bütün antik etnisitelerin, ama özellikle Kürtlerin ırksal anlamda Türk olduğunu sistematik biçimde hatırlatmakla kalmayıp toplumun hafızasına kazıyacaktı.

Askeri alanda militarist aygıtın ve para-militer örgütlerin coğrafyada yerleşik kılınması, politik alanda ise münhasıran Kürtlüğün dil, folklor, kimlik, kültür... her açıdan dışavurumunu yasaklayan perspektif/teori, sadece Kürdistan'da değil bütün Türkiye'ye uygulanan ırkçı ve anti-Kürt bir sosyal bombardıman hemen hemen 20 yılı bulan uzun Kürt sessizliğinin ana nedenleridir.

Kemalizm bu süreçte, eşzamanlı bir biçimde “Kendini Türk kabul eden herkes Türktür” anlayışıyla yurttaşlık esasına vurgu yapıyor ve ilkiyle çelişik gibi gözükse de bu anlayış ile de “Türklerle eşit muamele görmek”⁴² için kendi kimliğini inkâr eden, asimilasyonu benimsemiş, işbirliğine hazır Kürtler için de açık kapı bırakıyordu.⁴³ Bu kapıdan daha sonra nice kimliği gizlenmiş Kürt geçecek, Kâmran İnan, Turgut Özal, Hikmet Çetin gibiler ise eşit muamele görmekle kalmayıp devlet ve bürokraside seçkin mevkilere yerleştirilerek ödüllendirilecekti.

41 Bu bilim parodisi tezler ve uygulamalarını ayrıntılı olarak tanımak için bkz. İsmail Beşikçi, *Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi ve Kürt Sorunu*, Yurt Yayınları, İst., 1978.

42 Bir Kürt için, bugün bile bütün sayılanları kabul etmiş dahi olsa “eşit muamele”nin hep sınırlı bir hayâl olduğu sayısız sosyal pratikle sabittir.

43 Konrad Hirscher ve Kemal Karpat, aktaran Cenk Saraçoğlu, “Türkiye ve Irak'taki Kürt Hareketi”nin Evrimi Üzerine Tarihsel Karşılaştırmalı Bir Tartışma Çerçevesi”, *Praksis*, Sayı 14, Kış-Bahar 2006, Ankara, s.243.

Kürt belleğine sıkılan 33 kurşun ve gizlenemeyen devlet suçu

...*Canım alırlar ecelsiz*
Sığdıramam kitaplara
Şifre buyurmuş bir paşa
Vurulmuşum hiç sorgusuz, yargısız.
...⁴⁴

Yukarıda aktarmaya çalıştığımız dönemin özgül koşullarına bağlı olarak, örgütlenme ve isyan anlamında ölüm sessizliğini andıran bu atmosferde, hem yaşandığı yıllarda, hem daha sonraki süreçte Kürtlerin kolektif bilincinde açtığı yaralar ve tarihsel/toplumsal açıdan etkileri bağlamında son derece önemli bir katliam gerçekleşmiştir.⁴⁵

Tarihe “Muğlalı Olayı” olarak geçen katliam, 30 Temmuz 1943 tarihinde Van Özalp-Çaldıran-İran sınırında yer alan bir bölgede, “kaçakçılık” suçlamasıyla gözaltına alındıktan sonra mahkemece serbest bırakılan 33 kişinin, 3. Ordu Müfettişi Orgeneral Mustafa Muğlalı’nın yazılı emri ile kurşuna dizilmesidir. Ancak bu olay, faili Muğlalı’nın Genelkurmay’a yazdığı bir raporda yazdığı mizansenle ve tutulan uydurma tutanaklarla basit bir çatışma imiş gibi yansıtılmaya çalışacaktı. Muğlalı’nın raporundaki beyanı şöyledir:

...Hududun dışından açılan arasında kalan ve kısmen hududun dışına çıkmayı başaran kişilerin çarpışma sonucunda firarlarına meydan verilmeden tamamen imha edildiklerinin tahmin edildiği, çarpışma gruplarının birine komuta eden Subayın elinden yaralandığını ve grupların görevlerini çok iyi bir surette yaptıklarını Van Mıntıka Komutanlığı’nın bilgilerine atfen arz ederim.⁴⁶

Ancak kurşuna dizilenlerden birinin şans eseri sağ kalması ile gerçeğin ortaya çıkması üzerine, aradan 5 yıl geçtikten sonra 1948 yılında konu TBMM gündemine getirilince, olayı örtbas edemeyen devlet, Muğlalı’yı 1949 yılında da Genelkurmay Başkanlığı Askeri Mahkemesi’nde yargıladı.

44 Ahmet Arif’in bu katliamı anlatan olağanüstü güzellikteki şiirinden. Tamamı için bkz. Ahmet Arif, *Hasretinden Prangalar Eskittim*, -40.Yılı Özel Basımı-, Metis Yay., İst., 2008., s.103.

45 Bu olayın boyutlarının kavranması açısından mutlaka bkz. İsmail Beşikçi, *Orgeneral Muğlalı Olayı-Otuzüç Kurşun*, Belge Yayınları, İstanbul ve H.Neşe Özgen, *Toplumsal Hafızanın Hatırlama ve Unutma Biçimleri Biçimleri: Van- Özalp ve 33 Kurşun Olayı*, Tüstav Yay., İst, 2003.

46 İsmail Beşikçi, age., s.146.

Dava sonucunda “kati öldürme emri vermekten” Muğlalı idam cezasına çarptırıldı, ceza hafifletici nedenlerle 20 yıla indirildi. Ancak devletin kendisine yaptığını hazmedemeyen Muğlalı, Askeri Yargıtay’ın verdiği bozma kararı üzerine yapılacak yeniden yargılamaya yetişmeden 11 Aralık 1951’de cezaevine girmeden öldü.

Muğlalı olayının kişisel bir hadise değil, devletin Kürt politikasının doğrusal ve sistemli bir uzantısı olduğu ise seneler sonra, TBMM Tahkikat Komisyonu’nun 30 Nisan 1958 tarihli raporu ile tescil edilecekti:

...Türk mahalli idare makamları İranlılar tarafından hudutlarımıza karşı girişilen bu olayları önleme iddiasıyla ve mümkün oldukça misilleme yapmak amacıyla, silahları Jandarma teşkilatı tarafından verilmiş bir çete kurarak bu olaylara müdahalede bir sakınca görmemişlerdir. Van Valiliği’nin ve o sırada **İçişleri Bakanı olan Recep Peker’in de onayı ile böyle bir çete kurularak fiilen adı geçen harekât alanına sokulmuş bulunmaktadır.** İçişleri Bakanlığı ciddi devlet anlayışına uygun olmayan bu görüşünü, daha sonra, sorumluluğu olmayan kişilerden meydana gelen çetelerle hudut emniyetini sağlamanın mümkün olamayacağına kanaat getirerek, değiştirmiş ve çetelerin dağıtılmasını Van Valiliği’ne emretmiştir. Zaten başlangıçta bu gibi çeteler kurulmasını tavsiye etmiş ve kuvvetli bir olasılıkla, çetelerin faaliyetlerinden çıkar elde etmiş olan Özalp Kaymakamı Hilmi Tuncel, İçişleri Bakanlığı’nın ikinci emri valilik kanalıyla kendisine ulaştığı halde, bu emri fiilen dinlemeyerek çeteyi dağıtmamıştır.(...) Van’da Vali olan Hamit Onat’ın habersiz bulunması mümkün değilse de, kendisi bunu inkârda ısrar etmiştir.”⁴⁷ (Vurgular bana ait.-Ş.R.)

Rapordaki bu ifadeler Kürdistan’daki paramiliter örgütlenmelerin tarihi gelişimini ve mülkî kadroyla ilişkilerinin boyutunu anlamak açısından değerlidir. Muğlalı’yı o dönemde yaşanan tepkiler nedeniyle cezalandırmak zorunda kalan burjuvazi, bu ezikliğini yıllar sonra iki hamleyle üzerinden atarak itibarını iade etmiş olacak, Kürt halkından Muğlalı’nın intikamını alacaktı. Bu hamleler; 1997 yılında tam da 28 Şubat’ı izleyen günlerde Genelkurmay’ın bahçesine Muğlalı’nın büstünün yerleştirilmesi, 2004 yılında ise Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idam edildikleri gün olan 6 Mayıs günü olayın meydana geldiği Özalp’teki Jandarma Sınır (Hudut) Tabur Komutanlığı’nın adının Orgeneral Mustafa Muğlalı Kışlası olarak değiştirilmesiydi.⁴⁸

Muğlalı Olayı, egemenlerin mizansen/senaryo tekniğiyle olayları tersyüz etme, güncel/dönemsel menfaatlara göre adli vakaları siyasi, siyasi vakaları

47 İsmail Beşikçi, age s.73-77.

48 Bu ikinci tarih seçiminin, tam da o günlerde Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının itibarının iadesi tartışmaları tekrar gündeme gelmişken yapılmış olması da ayrıca manidardır.

adli hale getirme konusundaki yeteneğinin “kusurlu” örneklerinden biridir.⁴⁹

Burjuvazi ve onun militarist aygıtı bu yeteneğini özellikle Kürt serhıldanlarının dorukta olduğu ‘80’lerin sonu, ‘90’ların başında geliştirerek, “kusursuz” hale getirecek, buna kitleleştirilmiş “yargısız infaz”, “faili meçhul”, “kaybetme” ve en korkuncu “asit kuyularına atma” tekniklerini de ekleyerek psikolojik savaşı yükseltecektir.

2-Komintern ve TKP: Enternasyonalizmden “Milli Komünizm”lere uzanan “hazin” yol

Komintern ve TKP’nin Kürdistan Sorunu’na bakışını irdelemeden önce Komintern’in kendisinin ve ulusal soruna yaklaşımlarının tarihsel gelişim sürecine ve tartışmaların yürütüldüğü koşullara kısaca değinmekte fayda var.

III. Enternasyonal, kuruluşundan başlayarak, Sovyetler’de iç savaş (özellikle Trotskiy uzunca bir dönem mesaisinin çoğunu Kızıl Ordu’nun başında iç savaşın sorunları için harcıyordu), Avrupa devrimlerinin yaşadığı başarısızlıklar, kuruluş öncesinde yeterli bir ön hazırlığın yapılmamış olması, bugün bile etkisi devam eden Avrupamerkezci politik perspektiflerin Komintern partilerinde görülmeye başlanması ve Asya’da “komünist” etiketli küçük-burjuva milliyetçiliğinin gücünü arttırması (Çin örneği) gibi devasa sorunlarla uğraşmıştır. Bunlara Lenin’in hastalığı ve devamında erken ölümü, Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht gibi devrimci Marksistlerin kaybı, Bolşevik Partisi içinde ipleri eline geçiren Stalin’in bürokratik ataklarının başlaması eklenince gerek faaliyetin zorluğu, gerekse alınan kararların uygulanmasının zorluğu ve sağlıklılığı tartışması daha iyi anlaşılabilir.⁵⁰

Bütün bu nedenlerle Komintern’in Lenin dönemindeki ilk dört kongresinde alınan kararların hayata geçirilmesinde bazı eksikliklerin olması son derece anlaşılabilir bir durumdur. Komintern’in Mart 1919’da toplanan Birinci Kongresi’ndeki egemen çizgi, ezilen ulusların ve sömürgelerin kurtuluşunu proleter devrim perspektifiyle ele alıyordu. Dünya devriminin Avrupa’daki ilerleyişinin hâlâ umut vaat ettiği bu dönemde kongre, Asya ülkelerindeki ulusal kurtuluş mücadelelerini, özel olarak sömürgeler sorununu, genel bir çerçe-

49 Bu adli/siyasi vaka karmaşası yaratılması durumu, daha çok korucu aşiretlerin ve özel birimlerin “kız (kadın/insan) kaçırma”, “gasp”, “şiddet yoluyla çek-senet tahsili”, “uyuşturucu ticareti” gibi kriminal faaliyetlerinde, özellikle ‘80’ler sonu/’90’lar başı sürecinde kendilerine engel gördükleri kişileri ortadan kaldırmanın bir biçimi haline getirilmiş, örneğin kendi topraklarında uyuşturucu ekilmesine rıza göstermeyen aileler/aşiretlerin ileri gelenleri “terörist” oldukları gerekçesiyle öldürülmüş, ya da çeşitli komplolarla cezaevine gönderilmiştir.

50 Elif Çağlı, *Kolonyalizmden Emperyalizme*, Tarih Bilinci Yay., İst., 2004. III. Bölüm.

vede, proleter devrimin geçerken çözeceği sorunlar kapsamında ele alıyordu. Ezilen ulusların emekçi kitlelerine, siyasal bağımsızlığın kazanılması ile sınırlı bir ulusal kurtuluş hedefini değil, gerçek kurtuluşun yani toplumsal kurtuluşun yolunu gösteren şu çağrı yapılacaktı:

Nasıl kapitalist Avrupa, dünyanın geri-kalmış bölgelerini kapitalizmin girdabı içine çekmişse, sosyalist Avrupa da, –planlı örgütlü sosyalist ekonomiye geçişlerini kolaylaştırmak için– tekniğiyle, örgütlenmesiyle, manevi etkisiyle kurtarılmış sömürgelerin yardımına gelecektir.

Afrika ve Asya'nın sömürge köleleri! Proletarya diktatörlüğünün Avrupa'daki zafer saati, sizin de kurtuluş anınız olacaktır.⁵¹

Enternasyonalizmin yakıcı önemini ve emperyalizmi yenilgiye uğratmak için dünyanın ilk işçi devrimini yapmış muzaffer Sovyet proletaryası ile Doğu halklarının devrimci hareketi arasında kurulacak ittifakın zorunluluğunu kavramış olan Lenin ve Bolşevikler sadece sekiz ay sonra Kasım 1919'da, Doğu Halkları Komünist Örgütlerinin İkinci Tüm Rusya Kongresi'ni yaptı. Bu kongrede dünya devriminin sürekliliğine ve Asya'nın sömürge ve yarı-sömürge ülkelerindeki ulusal kurtuluş mücadelelerine önemli vurgular yapan Lenin kongre delegesi komünistlere şöyle sesleniyordu:

Doğu halkları arasında uyanan, uyanması gereken ve tarihsel yönden haklı olan burjuva ulusalcılığı temeline dayanmanız gerekecek. Ama aynı zamanda, her ülkenin sömürülen emekçi yığınlarına ulaşmalı ve onlara, anladıkları dilde, tek kurtuluş umutlarının, enternasyonal devrimin zaferine bağlı olduğunu, Doğunun sömürülen yüz milyonlarca halkının tek dostunun enternasyonal proletarya olduğunu söylemelisiniz.⁵²

Temmuz 1920'de yapılan İkinci Kongre iki konunun üstünde özellikle duruyordu. Birincisi, ulusal kurtuluş hareketleriyle dünya devrimi arasındaki bağın nasıl kurulacağı. İkincisi de Komintern'in ve ezilen ulusların komünistlerinin kendi ülkelerindeki bağımsızlık mücadelelerine yaklaşımının nasıl olacağı. Lenin kongre için hazırladığı "Ulusal Sorun ve Sömürgeler Sorunu Üzerine Tezlerin Ön Taslağı"nda on iki tez halinde sunduğu görüşlerinde şu noktalara dikkat çekmiştir: Komünist partilerin, ezilen ulusların ve sömürgelerin devrimci hareketlerine doğrudan yardım etmelerinin kaçınılmaz bir görev olduğu, proletaryanın burjuvaziye karşı mücadele birliğinin ancak sovyet modeli ile sağlanabileceği, sömürgelerin ve ezilen ulusların kurtuluş hareketlerinin zaferi için Sovyet iktidarıyla yakın işbirliği politikası izlen-

51 III. Enternasyonal-Belgeler, Belge Yay., İst., 1979, s.11.

52 Lenin, *Ulusal Sorun ve Ulusal Kurtuluş Savaşları*, Sol Yay., İst., 1993, s.322.

mesi zorunluluğu. Lenin aynı zamanda, keskin bir dille komünistleri, sosyal şovenizme ve küçük burjuva milliyetçi önyargılara karşı uyanık olma-ya, proletaryanın enternasyonalist bakış açısını her koşulda savunmaya çağırmıştır. Bu kongrede Lenin’in “sömürge ve yarı sömürge ülkelerde burjuva demokratik kurtuluş hareketlerinin desteklenmesi” önerisi özellikle Hintli delege M.N.Roy ile tartışmalara yol açmıştır.⁵³ Lenin tezini açıklarken özgül tarihsel koşullarla sınırlı olduğunu özellikle belirtir ve komünistlerin destek sunarken, proleter mücadelenin asli görevlerini asla ikinci plana itmemeleri koşuluyla birlikte ele alır. Ayrıca “burjuva demokratik kurtuluş hareketleri” derken, burjuvaziden daha çok geniş köylü kitlelerini kastetmiş olduğu Rusya tartışmalarından hatırlanabilir. Lenin, geri kalmış ülkelerde burjuva demokratik kurtuluş akımlarının “komünist” olarak tanımlanması eğilimine karşı kararlı bir mücadelenin zorunluluğunu belirterek, aksi bir tutumun salt “destekçi” bir konuma düşmek anlamına geldiğini, burjuva ya da küçük-burjuva önderliklerin kuyruğuna takılmaktan başka bir siyasal sonuç doğurmayacağını söyler. Sömürgelerin ve geri kalmış ülkelerin burjuva demokratlarıyla geçici bir ittifak kurulabileceğini, ama proleter hareketin bağımsızlığını bağınazlıkla koruması, bu hareketlerle kaynaşmaması gerektiğinin altını özellikle çizer. Bugün özellikle Türkiye Kürdistanı’nda Kürt hareketinin 1993 sonrası yerleştiği çizgi, ya da Güney’deki Güney Kürdistan Federasyonu’nun politik hattı düşünüldüğünde güncelliğini hâlâ koruyan şu saptamayı yapar:

III. Enternasyonal, sömürgelerdeki ve geri kalmış ülkelerdeki burjuva demokratik ulusal hareketleri, ancak geleceğin proleter partilerinin öğelerini, bütün geri kalmış ülkelerde gruplar oluşturmaları zihniyetiyle ve kendi özel görevleri, kendi uluslarının burjuva demokratik hareketlerine karşı savaşım görevleri zihniyetiyle eğitebilmeleri koşuluna bağlı olarak desteklemelidir.⁵⁴

Kongre’de çok yoğun geçen tartışmalardan sonra Lenin, Roy’un, “burjuva demokratik hareket” kavramı yerine “devrimci ulusal hareket” kavramının kullanılması önerisini “Emperyalist burjuvazinin sömürge ülkelerin yerli burjuvazisiyle birlikte, devrimci kabarışın önünü kesecek reformcu hareketler örgütlemeye girişmesi karşısında ‘reformcu’ ve ‘devrimci’ hareketler arasında ayırım yapılması zorunlu hale geldiği” gerekçesiyle kabul etti. Böylece, sömürge ülkelerdeki kurtuluş hareketlerinin hangi koşullarla destekleneceği konusu oybirliğiyle şöyle formüle edildi:

53 Sözkonusu tartışmalar ve bütünsel bir değerlendirme için bkz. Burak Gürel, “Marksizm ve Ulusal Sorun”, *Devrimci Marksizm*, sayı 3, Mart 2007, s.72-110.

54 Lenin, *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı*, Sol Yay., İst., 1994, s.188.

Devrimci Marksizm

...Biz, sömürge ülkelerin burjuva kurtuluş hareketlerini, ancak bu hareketler gerçekten devrimci oldukları takdirde, bu hareketlerin temsilcilerinin o ülkelerdeki köylülüğü ve sömürülen geniş kitleleri, devrimci bir ruhla örgütlenmeye engel olmadıkları takdirde desteklemeliyiz ve destekleyeceğiz. Eğer bu koşullar yerine getirilmezse, bu ülkelerde reformcu burjuvaziye karşı (ki bunlara II. Enternasyonal kahramanları da dahildir) savaşım veririz.⁵⁵

Kongre sonuçta, bazı değişikliklerden sonra, Lenin'in taslağında yer alan on iki tezi kabul etti. Buradaki ulusal hareketlerin nitelenmesi tartışması çok kritik bir noktaydı. Zira, Lenin ulusal kurtuluş mücadelesinin önderliğini, ister reformcu burjuva, isterse devrimci küçük-burjuva hareketler yapmış olsun, ulusal mücadelelerin karakteristik sınırlarına, spesifik olarak da bir toplumsal devrimle özdeşleştirilmemesi gereğine, bu konuda reformizme düşme tehlikesine dikkat çekmeye çalışmıştı. Oysa Stalinist bürokrasi daha sonra, geleneksel "tahrifat" ve "cimbızlama" yöntemleri ile Kongre'deki tartışmaları kullanarak sömürge ülkelerdeki proleter devrim stratejisini ulusal kurtuluş mücadelesi düzeyine indirgeyerek kendi çıkarları için "aşamalı devrim" modeline çevirecekti.⁵⁶

Komintern'in II. ve III. Kongreleri arasında Eylül 1920'de Bakû'de yapılan Birinci Doğu Halkları Kurultayı, Komintern'in genel doğrultusunun sürdürüldüğü bir kurultaydı.

Kurultay sonunda sunulan tezlerin tamamı oybirliğiyle onaylandı. Bakû Kurultayı'nın yayınladığı "Doğu'nun Halklarına" başlıklı bildiri şu sözlerle sona eriyordu:

Dünyanın ileri ve geri, bağımlı ve bağımsız, metropol ve sömürge ülkeler diye bölünmesini ortadan kaldırmak için sizi bir Kutsal Savaş'a çağırıyoruz. Doğu halkları! Bu Kutsal Savaşta Batı'nın bütün devrimci işçileri ve ezilen köylüleri sizinle birlikte olacaklar. Size yardım edecek, sizinle birlikte dövüşecek ve canlarını verecekler.⁵⁷

Bakû Kurultayı'nda kabul edilen kararlardan birinde "Türkiye'deki ulusal devrimci hareketin yalnızca yabancı sömürücülere yönelik olduğu, bu hareketin işçi ve köylülerin ezilmekten ve sömürülmekten kurtulmaları anlamına gelmeyeceği ve başarılı olsa bile, Türk çalışan yığınları için en önemli sorunların çözümünü getirmeyeceği" ifade ediliyordu.⁵⁸

55 Lenin, age. s.193

56 Burak Gürel, *agm.*, s. 100.

57 *Birinci Doğu Halkları Kurultayı*, Koral Yay., Şubat 1975, s.275-276.

58 Ronald Grigor Suny, *Bakû Komünü*, Belge Yay., İst., 1990, s.124.

Kürdistan mücadelesinin “yalnızlığı”: Komintern ve TKP’nin ideolojik körlüğü!

“...Hey xudbînê korebîn
Aşê Markis û Lenîn
Bi himehim, bi gurmîn
Wê bihêre serên dîn!”⁵⁹

Beşinci Kongre ile adım adım enternasyonalizme sırtını dönen Komintern’in Kürdistan Sorunu’na yaklaşımı, kendi yoldaşları Mustafa Suphi ve arkadaşlarının katline rağmen Kemalizmle arasına mesafe koyamayan Türkiye seksiyonu TKP liderliğinin “kör” anlayışıyla malûldü. TKP, Kürt isyanlarını “feodal unsurların gerici ayaklanması” olarak tanımlıyor ve Kemalizmin imha politikasını onaylıyordu. Bunun en tipik ifadesi, neredeyse tamamı Şeyh Sait İsyanı’na ayrılmış olan 26 Şubat 1925 tarihli *Orak-Çekiç* gazetesinin 6. sayısındır. Bu sayıda “İrticanın başında Şeyh Sait değil, derebeylik duruyor, irticaya karşı Halk Hükümetledir” başlıklı bir yazı, “Kahrolsun İrtica” başlıklı başka bir yazı açıkça Kemalizmi destekliyordu. Hatta bu destek, bu ikinci yazıda “Ankara Büyük Millet Meclisi’nde müfrit sol burjuvazinin tırnakları, kafasına kurun-u vustayi (“ortaçağ”-Ş.R.-) dolamış yobazların gırtlığına yapıştı” gibi ifadelerle daha da radikalleşiyordu. Aynı şekilde *Orak-Çekiç*’in, yine Kürt isyanlarının değerlendirildiği 5 Mart 1925 tarihli 7. sayısında da “Yobazların Sarıkları, Yobaz Zümresine Kefen Olmalı!”, “İngilizlerin Oynattığı İrtica Kuklası”, “Yobazlarıyla, Ağalarıyla, Şeyhleriyle, Halifeleriyle, Sultanlarıyla Birlikte Kahrolsun Derebeylik!”, “İrtica ve Derebeyliğe Karşı Köylüler Köy Meclisleri, Ameleler Sendikalar Etrafında Teşkilatlanmalıdır” başlıkları benzer görüşleri dile getirmektedir.⁶⁰

TKP’nin yaklaşımı, aynı sayıda yer alan “Şeyh Sait Ne Biçim Eşkiyadır?” başlıklı makalenin aşağıda yer alan son paragrafında ifade edilen anlayış, yozlaşmış Komintern’in “cephe” taktiği adı altında burjuvaziyle işbirliğini savunan politikasının yerel versiyonunu daha da billurlaştırmaktadır.

...Arkadaş, kara kuvvet (“Kürt isyanları”-Ş.R.-), bizim de, burjuvazinin de düşmanıdır. Biz her şeyden evvel bu düşmanı yenmeliyiz; burjuvazi ile de ayrıca kozumuzu paylaşıyoruz.

59 “...Behey kör benciller/Marks ve Lenin’in değirmeni/Gümbürtüyle öğütecektir/Azgınlarmın kafasını!” Reşidê Kurd’un “Bersiv” (“Cevap”) şiirinden. Türkçe Çeviri: Selim Temo. Şiirin tamamı için bkz. Selim Temo, *Kürt Şiiri Antolojisi*, c.2, Agora Kitaplığı, İst. 2007, s.790.

60 Naci Kutlay, *21. Yüzyıla Girerken Kürtler*, Pêri Yayınları, İstanbul, 2002, s.235.

Komintern'in farklı dillerde yayımlanan organı *Inprekorr*'da da benzer nitelikte değerlendirmeler yapılıyor, Şeyh Sait İsyanı'nın ilerici burjuvaziye karşı feodallerin bir reaksiyonu olduğu ve İngiliz emperyalizminin kışkırtması ile gerçekleştiği söyleniyordu.⁶¹

Komintern, Yürütme Kurulu Doğu Seksiyonları Sekretaryası eliyle TKP Merkez Komitesi'ne gönderdiği 1 Temmuz 1926 tarihli mektupta “mevcut hükümetin yapmakta olduğu reformlara her türlü karşı çıkışın yadsınması”nı istiyordu. Aynı şekilde, 12. Parti Kongresi'nde yaptığı konuşmada Buharin de, “komünistleri takibat altında tutmasına rağmen Türkiye'deki yeni rejimi desteklediklerini” belirtiyor ve şöyle devam ediyordu: “Türkiye devrimci bir rol oynuyor, çünkü bir bütün olarak emperyalist sisteme ilişkin yıkıcı bir araç işlevi görüyor.”⁶² Elbette bu ifadeler, Stalinizmin, emperyalizmin kuşatmasına karşı “sosyalist anavatanın korunması” adına, emperyalizmin boyunduruk altına almaya çalıştığı Türkiye tipindeki ülkelerde burjuvaziye desteklemesi politikasının bir yansımasıydı.

Komintern'in ve TKP'nin Kürt isyanlarına ilişkin en çarpıcı değerlendirmelerinden birisi TKP'nin 1929 yılında hazırlamış olduğu ve 1930'da Komintern tarafından kabul edilmiş olan faaliyet programıdır. Bu program şöyle söyler:

Kürt kabile reisleri ve şeyhler İngiltere ve Fransa emperyalistlerinin aylıklı adi emir kullarıdır (...) mamafih, bazı ekalliyetlerin memleketten kovulmaları ve kısmen imha edilmeleri, Kürt isyanının tenkili, cebru şiddetle Türkleştirme teşebbüsleri, milli meseleyi günün meselesi olmaktan çıkarmadılar; o e'lan büyük bir rol oynuyor. Memleketin gayri mütesavi inkışafı, milli ekalliyetlerle meskûn havalinin (Kürdistan, Lazistan) mutlak ve nispi geriliği Türk burjuva devletinin vahdetini daima tehdit eden amillerdir.⁶³

İkinci değerlendirme ise 1937 tarihinde Dersim isyanı üzerine yaptıklarıdır. Komintern'in yayın organında çıkan TKP tarafından gönderilmiş Rasim Davaz⁶⁴ imzalı yazı şöyle bilgi yoksunu ve korkunç belirlemelerde bulunur:

...İki ayı aşkın bir zamandan beri Ankara Hükümeti, Dersim bölgesindeki Kürt aşiretlerinin yeni bir gerici ayaklanmasını bastırmakla uğraşiyor...

61 Aktaran Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, c.2, Bilgi Yay., İst., 1992, s.408.

62 Mesut Yeğen, *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa*, İletişim Yay., İst., s.151.

63 Mesut Yeğen, age s.154.

64 Gerçek isim İsmail Bilen'dir. Bilen'in diğer “korkunç” yazıları için bkz. Ömer Ağın, *Kürtler; Kemalizm ve TKP*, Vs Yay., İst., 2006, s.245.

...Feodal unsurlar kamuoyunu bu şekilde hazırladıktan sonra, birçok aşiret kendi arasında ittifak yaptı ve “Genel Müfettiş”e yazılı bir açıklama gönderecek, idari makamlarla anlaşma temeli olmak üzere utanmazca şartlar ileri sürdü. İstedikleri şey, hükümeti, feodal yöneticilerin zorbalığa dayanan keyfî rejimlerini tasfiye yolunda aldığı tüm tedbirlerden vazgeçmeye zorlamaktı...⁶⁵

TKP’nin genel çizgisine etkili olmamakla birlikte, Komintern’in önerdiği politik hatta ve Kürdistan Sorunu’na yaklaşımına ilişkin ayrıksı duran iki tavrı belirtmek gerek.

İlki Komintern’in 1928 yılında gerçekleştirilen 6. Kongresi’nde konuşan TKP delegesi Fahri’nin (Ali Cevdet) Mustafa Kemal’in emperyalizme karşı mücadelesinin ilerici sayılmasına yönelik getirdiği itiraz ve Kemalistlerin ülkenin bağımsızlığına ve devrime ihanet etmiş, karşıdevrimci bir sınıf olarak teşhir edilmesi önerisidir.

İkincisi ise, Şefik Hüsnü’nün *Inprekorr*’un 23 Şubat 1926 tarihli sayısında yayımlanan ve “Türkiye’yi Milletler Cemiyeti’nin Musul hakkında verdiği kararı tanımamaya ve İngiltere’ye karşı direnmeye davet eden” yazısında ifade bulan tavrı.

Şefik Hüsnü, 1930 yılında dönemin TKP Merkez Komite organı olan “İnkılâp Yolu” dergisinde yazdığı bir yazıda bu tavrını daha da geliştirir:

Hulasa, irticam rolü ne kadar büyük olursa olsun, Kürt isyanının asıl ehemmiyeti bütün bir ülke ahalisinin hâkim sınıf hükümetine karşı müsallah (“silahlı”-Ş.R.-) hücum ve müdafaa vaziyetine geçmiş olmasıdır. Sadece suni tahrikâtla (“yapay kışkırtma” -Ş.R.-), vadü veitle (“söz vermelerle”-Ş.R.-) ve para ile adam kandırmak suretiyle bu cesamette (“büyüklükte”-Ş.R.-) ve bu ehemmiyette içtimai galeyenlar (“toplumsal isyan”-Ş.R.-) uyandırmanın imkân ve ihtimali yoktur. Burjuva gazetalarının yaptığı gibi bunun aksini iddia etmek için kısa görüşlü bir bürokrat zihniyetiyle malul olmak icap eder...⁶⁶

Yukarıdaki alıntılardan TKP ve Komintern’in resmi değerlendirmesine ilişkin olanı Türkiye komünist/sosyalist hareketinin Kürt Sorunu’na ilişkin devraldığı mirasın tarihsel kökeninin ne derece “zehirli” olduğunu berrak bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu mirasın güncel karşılığını bir yelpaze olarak ifade etmek gerekirse bu yelpazenin iki ucu şöyledir. **En “zehirli” ucu**; bugünün TKP’sinin “Yurtsever Cephe” politikasında ve bir dizi Stalinist grubun benzer yaklaşımında açığa çıkan **sosyal şovenizm**. **Daha “az zehirli” olan** ama özünde ulusal soruna Marksist yaklaşıma bütünüyle yabancı olan **diğer**

65 Naci Kutlay, age, s.245.

66 Naci Kutlay, age, s.236.

ucu ise; ÖDP'nin yakın dönemde yürüttüğü “Birarada Yaşamı Savunalım” kampanyasında sembolleşen **postmodern/sol liberal yaklaşımdır.** Bu yaklaşım ulusal sorunu bir kimlik/kültür sorununa indirgeyerek, diğer altkimlik ve altkültür sorunlarıyla aynı kategoride değerlendirmek gibi nitel olarak burjuva düşüncesine ait olan sağ bir kurguya dayanır.

Son iki alıntı ise Kürt Sorunu'na yaklaşımda resmi politikanın dışında bir damarın daha o zamanlarda dahi var olduğunu göstermektedir. Esas sorun bu damarın daha sonra TKP ve sosyalist hareket içinde neden güçlenemediğidir.⁶⁷

Kürdistan Sorunu'nda çok istisnai bir yerde duran ve bu sorunu TKP ve sosyalist hareket içinde, ciddi anlamda ve kapsamlı olarak ilk teşhis eden kişi ise bu konudaki yazıları ayrı bir çalışmayı hak eden Hikmet Kıvılcımlı'dır.⁶⁸

Kıvılcımlı, Kürtlerin, “yurt, dil, kültür ve iktisat birliğine” sahip ayrı bir ulus olduğunu, dönemin söylemiyle “şark meselesi”nin “genel olarak bir milliyet meselesi, özel olarak ise Kürt milliyet meselesi” olduğunu ileri sürmüş ve bu konuda, o güne kadar TKP içinde hiç dile getirilmemiş düşüncelerini TKP Merkez Komitesi'ne sunduğu “Yol” başlıklı metinlerde açıklamış, bu konuda deyim yerindeyse “devrim” yaratmıştır.⁶⁹

3-Mahabad(Mehabad) Cumhuriyeti: Devletleşen isyan, bastırılan umut

...
*Kürtler hayatta,
Kürtler yaşıyor; bayrakları asla inmeyecek
Biz gençlik, devrimin kıvılcığıyız.*
...⁷⁰

1930'ların sonlarından başlayan uzun sessizlik döneminin, burjuvazi cephesindeki önemli uluslararası siyasal gelişmelerinden biri de 1937 yılında Tahran'da İran, Türkiye ve Irak arasında yapılan Sadâbad Anlaşması'dır. Bu

67 Bu konuyu daha sonra bu yazının ilerleyen bölümlerinde ele almaya çalışacağız.

68 Mesut Yeğen, age s.155.

69 Bu yazılar daha sonra kitap olarak basılacaktır. *İhtiyat Kuvvet: Milliyet(Şark)*. Yol Yay., İst., 1979. Aktaran Mesut Yeğen, age, aynı sayfa.

70 Mahabad Cumhuriyeti'nin milli marşı “Ey Reqib”in (“Ey Düşman”) sözlerinden. Sözler Irak Kürdistanı hareketlerinden “Azadî Kurd”un kurucularından şair Yunus Rauf'un.

anlaşmayla üç sömürgeci ülke başka konuların yanında Kürt isyanlarına karşı tutumlarını da resmen ortaklaştırmış oluyordu.

Bu dönemde Doğu Kürdistan’da (İran) ilk modern örgüt olarak 16 Eylül 1942’de Komala (Komele) kuruldu. Komala 1945’te İran Kürdistan Demokrat Partisi (İKDP) adını aldı. Güney Kürdistan’da 1932’den başlayarak Rizgari, Kürt Komünist Partisi, KJİK vb. değişik görüşlere sahip, farklı toplumsal kesimlere dayanan daha birçok siyasi örgüt ve parti kuruldu. Bunlardan 1937’de kurulan “Birayeti”, 1938’de kurulan “Darker”, 1939’da kurulan “Hevi”, 1941’de kurulan birlik örgütü “Hiwa” ve 1946’da kurulan Irak Kürdistan Demokrat Partisi (IKDP)’ni özellikle anmak gerek.⁷¹ Zira bu dönemde görevli olarak hareketlenmeler İran ve Irak Kürdistanları’nda yaşanacaktı.

Bu dönemin en kayda değer gelişmesi kuşkusuz ki, 22 Ocak 1946’da Kürdistan tarihindeki önemi ve sadece Doğu Kürdistan’da değil, bütün parçalarda yarattığı etki çok büyük olan Mahabad Cumhuriyeti’nin kuruluşudur. Tarihte ilk değil, ama (zira, yıllar önce, az bilinmekle birlikte, her ikisi de Mahabad’dan kısa ömürlü olmuş olan, Kuzey Kürdistan’da İhsan Nuri önderliğindeki isyanda Ağrı Dağı’nda ve daha sonra yine kuzeyde Laçin’de, “Kurdistana Sor” - “Kızıl Kürdistan”- olmak üzere iki oluşum daha vardı.⁷²) en çok iz bırakan ve ne yazık ki bu güne dek sonuncu olma özelliğini koruyan bu devletin yöneticileri; Qazi Muhammed ve diğer önderler Mele (Molla) Mustafa Barzani (Mesud Barzani’nin babası), Hacı Baba Şêx, Qedribegê Diyarbekiri, Şair Hemin, Şair Hejar Mukriyani, Sidiq Heyderî, Menaf Kerimi, Seid Xan Homayun’dur. Bu önderler, 2.Paylaşım Savaşı’nın sonucunda emperyalizmin yaşadığı iç çelişkiler, İran, Türkiye ve SSCB arasında göreceli olarak değişen dengeler ve boşluklar, İran ordusunun bu bölgeden çekilmiş olması gibi nesnel koşulları yerinde ve zamanında değerlendirmiştir. 1946 yılının başlarından itibaren Azerbaycan ve Kürdistan’ın Kuzey İran’daki kesimlerinde sempati toplayan Sovyetlerin, Azerbeycan Cumhuriyeti’ni Kürdistan’ın bir kısmını da özerk bir yapı olarak içine alacak şekilde genişletme planları da bu süreci hızlandırmıştır.

Mahabad’ın Kürt ulusu açısından anlamını Kürt ozanı Hajar son derece romantik biçimde şöyle ifade edecekti: (Mahabad Cumhuriyeti’nin kurulduğu kış için) “Binlerce bahar bu tek kışın hizmetçisidir”⁷³

Mahabad uzun süren bir çabanın, kolektif bir çalışmanın ürünü ve

71 Chris Kutschera, *Kürt Ulusal Hareketi*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2001, s.163-164.

72 Bunun için bkz.İsmail Besikçi’ nin “Türkiye’nin Kürt Meselesi” konferansındaki konuşma metni.<http://www.peyamazadi.com> adlı internet sitesi.

73 William Eagleton, *Mehabad Kürt Cumhuriyeti 1946*, Koral Yayınları, İstanbul, 1976, S.152.

geçmişteki isyanların mirasçısıdır.⁷⁴ Muhammed, bu durumu cumhuriyetin ilanında yaptığı konuşmada şöyle ifade eder:

“Benim şimdi yürüttüğüm çalışmalar geçmişte yarım kalmış isyanların devamı, ben de, Şeyh Sait’in ve Şeyh Mahmut Berzenci’nin takipçisiyim.”

Mahabad’ın ardındaki en temel güç 1942’de 11 kişiyle kurulmuş olan KJK (“Komelâye Jiyanewaye Kurd”- “Kürt Diriliş Örgütü”, kısaca “Komala”) örgütüdür. Bu örgüt, yayını olan *Nişîman* (Anavatan) dergisinin, ulusal bilinç, Kürt kültürü üzerine yapmış olduğu nitelikli yayınların da etkisiyle 1945’te, Kürt ulusal kurtuluşunu ve birliğini önemseyen çok geniş bir kitleyi etkileme ve yönlendirme yeteneğine sahipti. Komala’nın yanında, 16 Ağustos 1945’te, Komala’nın üçüncü kuruluş yıldönümünde bu hareketin bir devamı olarak kurulan KDP (Kürdistan Demokratik Partisi) ve KDP’den sadece on gün sonra kurulmuş olan Azerbeycan Demokratik Partisi (Azerbeycan Cumhuriyeti, Mahabad’dakinden önce kurulduğu halde) de Mahabad’ın kurucu unsurlarındandır. Bunların yanı sıra, bu süreci destekleyen unsurlara Muhammed’in yukarıda aktarılan sözlerinde ifade ettiği gibi, 1920 Şeyh Mahmut Berzenci Hareketi’nin kadroları ve Koçgiri’deki direnişle eş zamanlı olarak başkaldıran Simko hareketi ile sürdürülen ilişkileri ve 1929-30 Ağrı isyanının Doğu Kürdistan’da yankılanan etkisini de eklemek gerek. Yine, yakın zamanda yapılmış olan ve Kürdistan’ın Lozan’dan sonraki ilk ulusal işbirliği ve dayanışma denemesi olan ve İran, Irak ve Türkiye sınırının kesiştiği nokta olan Dilanlar dağında 1944 yılı Ağustos ayında yapılan toplantıda imzalanan “Peymana Sê Sînor”un (“Üç Sınır Antlaşması”) da bu atmosferde önemli payı vardır.⁷⁵

Sadece 330 gün direnebilen Mahabad Cumhuriyeti bu sürede, Kürt ulusu açısından oldukça önemli uygulamalara imza atmıştır. Bunlar arasında, Kürtlerin kendi topraklarında yetiştirdikleri buğday, tütün, arpa gibi tarım ürünlerinin ilk kez dış ülkelere ihraç edilmesi, Kürtçe eğitim, ilk Kürt radyosunun yayını, *Nişîman*, *Mîro*, *Hawarî Kurd*, *Girrugalî Mindalani Kurd*, *Hellalle*, *Hawarî Nişîman* gibi siyasi yayınların çıkarılması, edebiyat ve kültür alanında (seyyar bir sinema ve tiyatroların kurulması gibi) önemli atılımlar, daha sonra Peşmerge Ordusu adını alacak olan ilk düzenli ordu: Ulusal Kürt Ordusu’nun (Supai Milli) kurulması, azınlıklara (özellikle o dönem bölgede

74 Bazı Kürtler (sosyalistleri dâhil), bu deneyimi “Paris Komünü” ile kıyaslamaktadır. Bu tartışmaya Mahabad’ın kısa yaşamında, yöneticileri sosyalizme açıkça sempati duymakla birlikte, özel mülkiyet rejiminin değiştirilmesine ilişkin hiçbir müdahale ya da talep olmadığını hatırlatarak girmiyoruz.

75 Eagleton, age s.325.

ciddi sıkıntılar yaşayan Yahudilere) yönelik hoşgörülü yaklaşımlar sergilenmesi sayılabilir.

Muhammed'in öteden beri ağalara ve feodal beylere olan tepkisi, Sovyetler'e duyduğu yakınlık zaman içinde aşiretlerin desteğini yitirmesine yol açacaktı. Ayrıca Sovyetler'de hâkim Stalinist bürokrasinin genç cumhuriyeti kontrol etme, isteklerini dikte ettirme çabası gerilim yaratacaktı.

Mahabad, devrimci bir siyasal program ve örgütlenmeden yoksun oluşu, önder kadrolarda yaşanan iç çatışmalar, halka söz verilen toprak reformunun bir türlü (feodal beylerin direnciyle) yaşama geçmemiş olması, Stalinist bürokrasinin yukarıdaki bölümlerde aktarılmaya çalışılan “ulusal sorun” körlüğü ve İran ve Türkiye burjuvazilerine karşı geleneksel uzlaşmacı politikası gereği desteğini çekmesi üzerine 16Aralık 1946'da sona erdi. Şah'ın ordusunun başlattığı saldırı karşısında Qazi Muhammed ve arkadaşları direnecek ve daha sonra yapılacak hızlı yargılama⁷⁶ sonucunda 31 Mart 1947'de Kürdistan Cumhuriyeti'nin ilan edildiği Çarçıra Meydanı'nda asılacaklardı. Barzani ise kendi ekibiyle Sovyetler'e kaçacaktı. Mahabad'ın yenilgisini İran Kürdistan Demokrat Partisi lideri Abdurrahman Qasımlo yerinde ifadelerle şöyle açıklıyordu:

İran Kürdistanı'nda geniş toprak sahiplerinden bir bölüm insan, emperyalizm ve gericilik karşıtı harekette rol sahibiydiler. Yine şu da göz önüne alınmalı, Parti'yi kuranların %50'si küçük ve orta mülk sahiplerinden, aşiret reis ve üyelerinden oluşuyordu. Diğer bir neden de, İran Kürdistanı'nın, büyük bir kısmı henüz kurtarılmış değildi. Bundan ötürü, İran Kürdistan Demokrat Partisi, bazı taktik nedenlerle gerçek bir toprak reformu yapamadı. Bu da Irak Kürdistanı'nın büyük mülk sahiplerini ilgilendiriyordu. Bunu da unutmamalıyız, o dönemde Kürt köyleri kültürel bakımdan ileri değildi. Gerçekte İran Kürdistanı'nın kuzey bölümü, Kürt Milli Hükümeti'nin yönetimindeydi. İran Kürdistanı'nın % 30'udur bu. Kürdistan'ın güneyindeki geniş alan, gerici Merkezi Hükümet'in kontrolündeydi. Bundan ötürü, Kürdistan Demokratik Hükümeti'ne karşı güçlü ve hızlı bir askeri saldırı gerçekleştirilebildi. Bu durumda kolaylıkla merkezi Hükümet'in sözlerine inanma, örgütçü ve becerikli siyasi liderlerin olmayışı, Mahabad Cumhuriyeti'nin yıkılmasına neden oldu.⁷⁷

Kürt halkı için bugün dahi bir simge olmayı sürdüren Mahabad, özellikle bugünlerde Güney Kürdistan'da yaşanan “federasyon” ve “müstakbel devlet” tartışmaları düşünüldüğünde bir dizi boyutuyla ciddi olarak ele alınması ve dersler çıkarılması gereken bir denemedir.

76 Bu “hızlı yargılama”lar bugün bile, özellikle Türkiye'de Kürt halkına karşı kullanılan silahların önemli unsurlarından biri olmaya devam etmektedir.

77 Chris Kutschera, *Kürt Ulusal Hareketi*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2001, s.185.